

**ƏMƏLİN KRİMİNALLAŞDIRILMASINDA İCTİMAİ
TƏHLÜKƏLİ NƏTİCƏNİN ROLU HAQQINDA****A.Ə.İSKƏNDƏROV***AMEA-nın Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu*

Hüquq ədəbiyyatında ictimai təhlükəlilik kateqoriyasının ancaq cinayət hüququna, yaxud da başqa hüquq sahələri üçün xarakterik olması mübahisəli olmuşdur. Bəzi müəlliflər qeyd edirdi ki, insanın neqativ hərəkətləri əgər qeyri-hüquqi sayılırsa, belə hərəkətlər həm də ictimai təhlükəlidir. Bu məsələ ilə bağlı M.D.Şarqorodski qeyd edirdi ki, ictimai təhlükəlilik təkcə cinayət əməli üçün deyil, qeyri-hüquqi sayılan bütün əməllər üçün xarakterikdir¹. Hüquq ədəbiyyatında həm bu mövqeyi qəbul edənlər, həm də onu tənqid edənlər oldu. Müəlliflərdən D.N.Baxranın fikrincə, neqativ hərəkətlərin hamısı üçün ictimai təhlükəlilik xarakterikdir. Lakin cinayət əməlində ictimai təhlükəlilik dərəcəsi yüksəkdir, həm də cinayət əməlləri təhlükəlilik xarakterinə görə də fərqlənirlər. Müəllifin bu fikri xeyli inandırıcı görünsə də ziddiyyətli idi².

1984-cü ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının İnzibati pozuntular haqqında Məcəlləsi xətanı cinayət əməlindən fərqləndirməyin etibarlı meyarını axtarıb tapmağı günün vacib məsələsi kimi qarşıya qoydu.

Çox keçmədi ki, əksər müəlliflər belə bir yekdil nəticəyə gəldi ki, ictimai təhlükəlilik obyektiv kateqoriyadır, bu xüsusiyyət ancaq cinayət əməlinə xasdır³. Həm də qeyd edilirdi ki, ictimai təhlükəlilik ilk növbədə onun cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətə yetirdiyi ziyanla bağlıdır. Cinayət əməli başqa hüquq pozuntularından onunla fərqlənir ki, onun yetirdiyi və yetirə biləcəyi ziyan cəmiyyətin həyat şəraiti üçün təhlükəli olur. Hələ vaxt ilə C.Bekkeriya qeyd edirdi ki, cinayət əməlinin yeganə və həqiqi meyarı onun millətə vurduğu zərərdir⁴. Bu fikir onu göstərir ki, bu və ya digər əməllər cinayət qanunu ilə məhz ona görə qadağan edilir ki, onlar ictimai təhlükəlidir. Burada əməli ictimai təhlükəli edən əməlin qanunla qadağan edilməsi deyil, həqiqətən əməlin cəmiyyətə vurduğu ziyanla bağlı təhlükəliliyidir. Əməlin cinayət əməli kimi tanınması o deməkdir ki, belə əməl təhlükəli nəticələrlə bağlıdır. Müəlliflərdən N.A.Belyaev haqlı olaraq qeyd edir ki, ictimai təhlükəlilik və onun xarakteri konkret şəxsin davranışının yetirdiyi ziyandan asılıdır⁵.

Göründüyü kimi, əməlin ictimai təhlükəliliyi əməllə yetirilən zərərin xarakterindən və miqdarından asılıdır. Buna görə də, əməlin kriminallaşdırılmasında əməllə hansı ictimai münasibətlərə zərər yetirilməsi, zərərin miqdarı və həcmi məsələsinin aydınlaşdırılması lazım gəlir. Təbii ki, belə bir suala cavab verməli oluruq: əməlin yetirdiyi ziyan elə həddədir ki, o, Cinayət Məcəlləsinə daxil edilən əməllərlə bir sıraya qoyula bilsin. Əlbəttə, kriminallaşdırılması təklif

edilən əməl, belə əməlin vurduğu zərər, ona kifayət qədər sosial təhlükəlilik verməli, digər tərəfdən belə əməl həyatda kifayət qədər təkrar olma tezliyinə malik olmalıdır. Başqa sözlə, belə təhlükəli əməlin baş verməsi müəyyən qanunauyğunluqla bağlı olmalıdır. Tərədilməsi müəyyən zərərlə bağlı olsa da, az təkrar olunan əməllərin kriminallaşdırılması lüzumsuz olsa da, ifrat geniş yayılmış əməllərin də kriminallaşdırılması arzu olunan effekti verməzdi. Məsələ ilə bağlı bir sıra kriminalist alimlərin dəyərli fikirləri vardır. Belə ki, kriminalistlərdən V.N.Kudryavtsev qeyd edir: «Cinayət qanunun norması elə və yalnız elə əməllər nəzərdə tutmalıdır ki, həqiqətən cəmiyyət üçün təhlükəlidir və belə əməllərə qarşı yalnız cinayət hüquq vasitələri ilə mübarizə aparmaq olar»⁶. Problemlə bağlı digər müəllif yazır: «Əməlin kriminallaşdırılması o vaxt və yalnız o vaxt münasibdir ki, belə münasibətlər hüququn digər sahələrinin metodları ilə kifayət qədər təsirli tənzimə malik olmasın»⁸.

Cinayət-hüquqi metodların imkanları hədsiz-hüdudsuz deyildir. Cinayət hüquqi məcburiyyət tədbirləri ilə insanların fikrini, hissələrini, əqidəsini və ya xarakterini deyil, onların yalnız davranışını, cəmiyyətə, dövlətə və insanlara ziyan yetirən davranışını tənzim etmək olar.

Əməlin kriminallaşdırılması müəyyən prinsiplərə söykənir. Hələ keçən əsrin 80-ci illərindən kriminallaşdırma nəzəriyyəsi işlənib hazırlanmışdır. Biz yalnız ictimai təhlükəli əməllərin kriminallaşdırılması fəaliyyətində ictimai təhlükəli nəticənin nəzərə alınması məsələsinə toxunmaq və ona aydınlıq gətirmək istərdik. Çünki kriminallaşdırma fəaliyyətində əməlin yetirdiyi zərər çox halda kriminallaşdırmanın söykəndiyi prinsiplər müstəvisində görünmür, çox hallarda unudulur.

Keçən əsrin 80-ci illərində Rusiyanın kriminalist alimləri tərəfindən gələcək Cinayət Məcəlləsinin nəzəri modeli hazırlanmış və onun ətrafında qızgın müzakirələr keçirilmişdir.

Gələcək Cinayət Məcəlləsində cinayətlərin obrazı necə olmalıdır? Məsuliyyət sərtləşdirilməli yaxud da yüngülləşdirilməlidirmi? Cinayət qanunlarının tətbiqində məhkəmələrin mülahizəsi ilə həll edilən məsələlərin dairəsi və s. məsələlərə aydınlıq gətirilməli idi. Müzakirələrdə iştirak edən müəlliflərdən S.Q.Kelinanın «Cinayət Məcəlləsinin nəzəri modeli əsasında duran prinsiplial ideyalar» adlı məqaləsində qaldırdığı məsələlərdən biri də «cinayətin anlayışı» ilə digər hüquq pozuntuları arasında «sərhədin» dəqiq müəyyən edilməsi məsələsi idi. Müəllif gələcək Məcəllədə formulə edilən cinayət tərkiblərinin söykəndiyi prinsiplərdən biri kimi cinayətin nəticəsinin nəzərə alınması ideyasını irəli sürürdü. Başqa sözlə, «formal tərkibli» cinayətlərlə müqayisədə «maddi tərkibli» quruluşa malik tərkiblərin qurulmasına üstünlük verilirdi. Müəllif əməlin ictimai təhlükəli nəticəsinə həmin əməlin digər əməllərdən fərqləndirilməsinin başlıca ölçülərindən sayırdı⁹.

Kriminalist alimlərdən N.F.Kuznetsova cinayətin nəticəsilə bağlı tərkiblərin qurulmasına daha çox üstünlük verilməsi məsələsini, xüsusilə diqqət mərkəzinə çəkirdi. Müəllif «Cinayət haqqında normaların təkmilləşdirilməsi» məqaləsində başlıca ideya olaraq gələcək məəcəllədə formal quruluşa malik tərkiblərlə müqayisədə maddi tərkibli cinayət hüquq normalarının sayca üstün formulə edilməsini bütün kəskinliyi ilə ortaya qoyurdu. Müəllif xarici ölkələrin təcrübəsinə istinad edərək qeyd edirdi ki, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normaları ancaq real qəsd obyektinə ziyan vuran yaxud da ziyan vurmaq hədəsi ilə real təhlükə yaradan tərkiblər əsasında qurulmalıdır.

Müəllifin fikrincə, gələcək Cinayət Məcəlləsində cinayət hüquq normalarının qeyd edilən «ölçü» əsasında qurulmasının psixoloji, mənəvi, sosial əhəmiyyəti vardır.

Kriminalaşdırılan əməlin ictimai təhlükəliliyi hüquqi şüurun idrak fəaliyyətinin başlıca məntəqəsi olur. İctimai təhlükəliliyin də başlıca meyarı əməlin qorunan ictimai münasibətlərə yetirdiyi ziyanla, onun miqyası ilə bağlıdır. Bu səbəbdən də, kriminalaşdırılan əməllərdə onun ictimai münasibətlərə yetirdiyi ziyan, onun ölçüyə gələn olub-olmaması, ziyanın xarakteri, onun daimiliyi yaxud da keçici olması məsələlərinin aydınlaşdırılması diqqət mərkəzində durmalıdır.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında ictimai təhlükəli əməllərin baş vermə tezliyi, onun yetirdiyi ziyanla yanaşı nəzərə alınması vacib şərtlərdən sayılır. N.F.Kuznetsova bu məsələnin həllində optimal dayaq nöqtəsi arayıb tapmağı tövsiyə edir. Müəllifin fikrincə, cəmiyyətdə əməlin geniş yayılması kriminalaşdırılmanın əsası ola bilməz. Müəllifə görə təhlükəli əməl geniş yayılmışsa, belə əməl kütləvi hüquqi şüurda kriminal əməl kimi qiymətləndirilmir. Bu qəbildən olan əməlləri kriminalaşdırmaq daha çox adamları cinayət orbitinə ala bilər.¹⁰ Bu münasibətlə K.Marks yazırdı: «Dövlət vətəndaşı cinayətkar etməklə hər bir halda özünün canlı hissəciyini kəsmiş olur. Belə hallarda qanunverici orqanın cinayət sayılmalı olmayan əməli kriminalaşdırması, onun ən ciddi, ən xəstə və təhlükəli işinə çevrilmiş olur»¹¹.

Sovet dövlətinin süqutu ərəfəsində, xüsusən durğunluq illərində sosialist ictimai münasibətlərinin deformasiyasının qarşısını almaq məqsədilə həlli cinayət hüququnun imkanlarından kənarında olan məsələləri cinayət hüququnun köməyi ilə həll etməyə cəhd göstərilirdi.

Ölkənin həyatında iqtisadi və siyasi böhranların hökm sürdüüyü şəraitdə sovet cəmiyyətini büdrəməkdən xilas etmək, cəmiyyəti əvvəlki ritminə qaytarmaq, sosial ziddiyyətləri neytrallaşdırmaq, insanların davranışını arzu olunan parametrlərə gətirmək üçün köklü iqtisadi, sosial, siyasi islahatların həyata keçirilməsi əvəzinə çıxış yolunu cinayət qanunlarını sərtləşdirmək, cəzadan universal tənzim vasitəsi kimi istifadə etmək yeganə vasitə hesab edilirdi.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin qüvvədə olduğu dövrdə qanunda formal quruluşa malik olan tərkiblər getdikcə artmaqda davam edirdi. Belə tərkiblərin bəzilərinin adını çəkmək olar. Məsələn, sonradan Cinayət Məcəlləsinə əlavə edilən 188-1-ci maddəyə görə («Bilə-bilə sovet dövləti və ictimai quruluşu ləkələyən yalan uydurmalar yayma») antisovet məqsəd olmadan yol verilən informasiya fəaliyyəti belə cinayət sayılırdı. Dövlət və ictimai quruluşun istənilən çatışmazlığını göstərmək, tənqid etmək şübhəsiz Məcəllənin 188-1-ci maddəsi ilə cinayət tərkibi yaradırdı.

Göründüyü kimi, danışmağın, fikri ifadə etməyin özünə çox halda siyasi rəng verilirdi. Bundan əlavə, 1960-cı il CM-in 190-cı maddəsində hakimiyyət nümayəndəsini və ya ictimaiyyət nümayəndəsini təhqir etmə, 191-ci maddə vəzifəli şəxsi və ya ictimai vəzifəni yerinə yetirən vətəndaşı hədələmə, 196-2-ci maddə «inzibati nəzarət qaydalarını qəsdən pozma», 200-cü maddə «vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydi haqqında qanunları pozma» və onlarla digər tərkiblərin adını çəkmək olar.

Bu tərkiblərdə ancaq hərəkət, yaxud da hərəkətsizlik əsasında onların mövcud ictimai münasibətlərə zərər yetirmək xüsusiyyəti olmasa da, onlar cinayət qanunu ilə qadağan edilməklə cinayətlər sırasına daxil edilmişdi.

Yuxarıda qeyd etdik ki, durğunluq illərində Azərbaycanda da cinayət qanununun qadağancedici normalarının hədəsi ilə Respublikada deformasiyaya uğramış ictimai həyatın bütün sahələrini sabitləşdirməyə və idarə etməyə cəhd edilirdi. Azərbaycan üçün daha xarakterik olan bəzi cinayətlərin adını çəkək. Məsələn, alver (CM-in 153-cü maddəsi), alıcıları və sifarişçiləri aldatma (CM-in 153-cü maddəsi) və s. normaların nəzərdə tutduğu əməllər özünün kütləvi yayılması ilə seçilirdi. Amma qeyd edilən əməllərlə ardıcıl mübarizə aparılmırdı. Respublikanın əhalisinin əksəriyyəti az tapılan sənaye və ərzaq mallarını ancaq möhtəkirlərdən alırdı. Başqa sözlə, əhalinin belə mallara olan tələbi göstərilən cinayətləri yaşadırdı. Sovet yüngül sənayesi köhnə texnologiya zəminində işləyirdi və xalqın artan zövqünü, ehtiyacını təmin edə bilmirdi. Vətəndaşlar möhtəkirliyi normal hal hesab edir, möhtəkirlər heç bir mənəvi mühakiməyə məruz qalmırdılar.¹²

Respublikanın rəsmi statistikasında bu cinayətin göstəricisi 1000-dən artıq olmadığı halda, qeyri-rəsmi aparılan hesablamalara görə bu cinayət ildə Respublikada yüz mindən artıq sayda baş verirdi.

Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1982-ci il 22 dekabr tarixli fərmanı ilə Cinayət Məcəlləsinin 153-cü maddəsinə edilən dəyişiklikdən sonra alverə görə məsuliyyət daha da sərtləşdirilmişdi. Qeyd edilən əlamət üzrə məsuliyyət alınan şəxslərə əmlakı müsadirə edilməklə beş ildən on ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilirdi. Alverə görə əmlak müsadirəsinin tətbiqinin də müəyyən edilməsi nəzərə alınarsa, 1980-ci illərdə ağırlaşdırıcı hallarda törədilən möhtəkirliyə görə məsuliyyət sadəcə qəsdən adam öldürməyə görə müəyyən edilən məsuliyyətdən sərt idi. Buna baxmayaraq, alverə görə məsuliyyətin sərtləşdirilməsi heç də cinayətlərin azalma dinamikasına kömək etmədi.

Müəlliflərdən N.F.Kuznetsova göstərirdi ki, nəticəni nəzərdə tutmadan formulə edilən tərkiblər məsuliyyətin əsas olmadan genişlənməsinə gətirib çıxarır. Belə tərkiblərin çoxu məhkəmə mülahizəsinə əsasən tətbiq edilir və bu da qanunun tətbiqində məsuliyyətin süni surətdə genişlənməsinə səbəb olur. Müəllif bunu əyani olaraq göstərmək üçün «alıcılar və sifarişçiləri aldatma»ğa görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsi üzrə apardığı tədqiqatın yekunlarını şərh edir.

N.F.Kuznetsova qeyd edilən əməlin kriminalaşdırılmasının uğursuzluğundan bəhs edərək haqlı olaraq yazırdı ki, ölkə miqyasında dövlət və ictimai pərakəndə satış obyektlərində gün ərzində 400 milyon alğısətqı müqaviləsi bağlanır. Əgər hər 100 nəfər alıcıdan biri aldanarsa, onda bir gündə 4 milyon adam barəsində cinayət işi qaldırmaq lazım gələrdi.

Belə tədqiqat Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsi formulə edilərkən elmi müddəaların rəhbər tutulmadığını, həmin normanın şəxsi mülahizə əsasında yarandığını göstərir.

Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsində «aldatmanın» minimum həddini müəyyən edən adi kəmiyyət və keyfiyyət (nəticə) kriteriyasının olmaması, bu normaya əsasən məsuliyyətin yaranıb-yaranmaması məsələsi konkret vəziyyətdən asılı olaraq peşəkar hüquqi şüurun köməyiylə həll edilirdi. Azərbaycan Respublikasında 1970-80-ci illərdə Cinayət Məcəlləsində onlarla digər tərkiblər formal qurluğa malik tərkiblər kimi müəyyən edilir və praktikada məhkəmə mülahizəsinə əsasən tətbiq edilirdi. Xüsusən qanunsuz torpaq tutma, qanunsuz inşaat

materialları alma, miqdarından asılı olmayaraq alver cinayət məsuliyyəti yaradırdı və insanlar cəzalandırılırdı. K. Marksın təbirincə desək, insanlar cəzanı görür, lakin cinayəti görmürdülər (*mənbə*).

Müəlliflərdən N.F.Kuznetsova nəticəni nəzərdə tutmadan formulə edilən tərkiblərin məsuliyyət və hədudsuzluq yaratdığını, qanunun tətbiqinin məhkəmə mülahizəsinə tabe edilməsinə səbəb olmasını qeyd edirdi. Müəllif bunu əyani olaraq göstərmək üçün «alıcıları və sifarişçiləri aldatmağa» görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsi üzrə apardığı tədqiqatın yekunlarını şərh edir.

Müəllifin fikrincə, 1980-ci illərdə əməllərin kriminallaşdırılmasında elmi müddəalar unudulur, bəzən siyasi mülahizələrin təsiri altında sadəcə hərəkət yaxud da hərəkətsizlik edilməsi zəminində xeyli hüquq pozuntularının cinayətə çevrilməsi hesabına Respublikada cinayətkarlığın statistikasını şişirdilirdi. Azərbaycan Respublikasında «Torpaq üzərində dövlət mülkiyyət hüququnu pozma və özbaşına tikinti aparma» (maddə 162), «Bilə-bilə cinayət yolu ilə əldə edilən əmlakı ələ keçirmə və ya satma» (maddə 214), «Tikinti materiallarını almaq qaydalarının pozulması» (maddə 214-1), «Spirtili içkilərin ticarəti qaydalarını pozma» (maddə 154-1), «Ticarət qaydalarını pozma» (maddə 154-3), «Qazanc məqsədilə avtomoto nəqliyyatdan istifadə etmə» (maddə 157) və s. normaların praktikada tətbiqinə vətəndaşların hüquqi şüurunda haqq qazandırılmırdı. Qeyd edilən əməllərə görə qanunun tətbiqində ardıcıl mövqeyin nümayiş etdirilməməsi, digər tərəfdən bu əməllərin geniş yayılması insanların nəzərində sadalanan cinayətlərin «obrazını» yaratmırdı. Sadalanan və sadalanmayan bir çox nəticə ilə bağlı olmayan hüquq pozuntularına cinayət kimi qiymət verib, onları cinayətlər kateqoriyası səviyyəsinə yüksəltmək cinayət hüquq yaradıcılığında zərərli praktika idi.

Ç.Bekkariya vaxtilə İtaliya feodal hüququnu tənqid edərək yazırdı: «Bir çox əhəmiyyətsiz hərəkətləri qadağan etmək cinayətin qarşısını almaq deyildir, əksinə, həmin hərəkətlərdən yeni cinayətlər törətmək, öz arzulla əbədi və dəyişməz elan edilən xeyirxahlıq və qüsurlu müəyyən etmək deməkdir». Bununla mücərrəd formada olsa da, müasir kriminallaşdırma nəzəriyyəsinin çox mühüm ideyası irəli sürülmüşdür.

Çox təəssüf ki, sovet cinayət hüquq yaradıcılığının formulə etdiyi cinayət hüquq normaları tək-cəmiyyətdəki normal ictimai münasibətləri qorumurdu, həm də sovet ictimai quruluşunun möhkəmləndirmək kimi siyasi missiyanı da yerinə yetirməli idi. Belə vəzifəyə uyğun olaraq istər-istəməz əməllərin kriminallaşdırılmasında insanlara və cəmiyyətə faktiki ziyan yetirən əməllərlə yanaşı, ziyan yetirilməsi ehtimal edilən hərəkətlər (hərəkətsizliklər), insanların niyyətləri də kriminallaşdırılırdı. Bu səbəbdən də formal quruluşa malik olan tərkiblər Cinayət Məcəlləsində üstünlük təşkil etmiş, məsuliyyətin həllində sadəcə yayınan davranışın müəyyən edilməsi kifayət edirdi. Ancaq 1980-ci illərdə yeni Cinayət Məcəlləsinin nəzəri modelinin müzakirəsi dövründə gələcək Məcəlləyə daxil ediləcək cinayət hüquq normaları arasında maddi quruluşa malik olan tərkiblərə üstünlük verilməsi qeyd edilirdi.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cü il dekabrın 30-da qəbul edilmiş və 2000-ci il sentyabrın 1-də qüvvəyə minmiş yeni Cinayət Məcəlləsində qeyd edilən problemin həllinin vəziyyəti ilə tanış olmağı məqbul sayırıq. İlk növbədə Respublikanın 1922 və 1927-ci il Cinayət Məcəllələrində, habelə 1960-cı il Cinayət Məcəlləsində formal və maddi quruluşlu cinayət hüquq normalarının nisbətini, habelə Respublikanın

hazırda qüvvədə olan son Cinayət Məcəlləsində belə quruluşa malik olan hüquqi normaların xüsusi çəkisini nəzərdən keçirək.

Cinayət hüquq normasının yaradılması praktikasında zərər, ziyan və nəticə anlayışlarının semantik mənası və onların daşdıqları informasiya yükü necədir? Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin Xüsusi hissəsinin normalarında qeyd edilən əlamətləri araşdırmaqla bu suala cavab vermək mümkündür.

Öncə qeyd edək ki, Respublikanın ilk Cinayət Məcəllələrində və eləcə də 1960-cı il Cinayət Məcəlləsində cinayət sayılan əməllərlə cinayət sayılmayan əməllər fərqləndirilərkən kriminal nəticə anlayışından istifadə edilmirdi. Məsələn, Respublikanın 1960-cı il CM-in 7-ci maddəsinin 2-ci hissəsində deyilirdi: «Cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan hərəkət və hərəkətsizlik cinayət hesab edilmir».

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində isə tam əksər tərkiblər qurularəkən «nəticə» əlamətindən istifadə edildiyindən, Məcəllənin cinayətin anlayışını verən 14.2-cü maddəsində cinayət sayılmayan əməllər cinayət sayılan əməllərdən fərqləndirilərkən «nəticə» əlamətinə istinad edilmişdir. Qüvvədə olan Məcəllənin 14.2-ci maddəsində deyilir: «Cinayət Qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan, yəni şəxsiyyətə, cəmiyyətə və yaxud dövlətə **zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan** əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab edilmir».

Yuxarıda qeyd etdik ki, formal tərkibli cinayətlərlə maddi tərkibli cinayətlərin nisbəti uzun dövr ərzində zaman-zaman tədricən dəyişmişdir.

Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün Respublikanın 1922, 1927 və 1960-cı il Cinayət Məcəllələrində, habelə hazırda qüvvədə olan 1960-cı il Cinayət Məcəlləsində formal və maddi quruluşa malik olan tərkiblər araşdırılmışdır.

Məcəllədə nəzərdə tutulan 179 cinayət hüquq normasının 128-i formal və 51-i maddi quruluşa malik tərkiblərdən ibarət idi. Bu tərkiblərin qurulmasında üstünlük formal quruluşa malik tərkiblərlə bağlı olmuşdur. Demək olar ki, Məcəllənin bütün normalarının üçdə ikisindən çoxu formal quruluşa malik tərkiblərlə bağlı olmuşdur.

Həm də qeyd etmək lazımdır ki, Məcəllənin Xüsusi hissəsinin 1-ci fəslə «Dövləti cinayətlər» adlanırdı. Bu fəsil iki hissədən ibarət idi. Birinci hissə əksinqilabi cinayətlər, ikinci hissə isə idarəçilik əleyhinə olan cinayətlər adlanırdı. Məcəllənin Xüsusi hissəsinin bu fəslində təsbit edilən formal tərkibli cinayətlər, bütün Xüsusi hissənin digər fəsilərində müəyyən edilən formal tərkibli cinayətlərin 50 faizini təşkil edirdi. Göründüyü kimi, belə vəziyyət cinayət qanununun həm də siyasi missiyası ilə bağlı idi.

Respublikanın 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin qüvvədə olduğu 30 ildən artıq müddətdə qeyd edilən ənənəyə, yəni cinayət hüquq yaradıcılığında formal quruluşa malik olan tərkiblərin yaradılması praktikasına üstünlük verilmişdir. Belə ki, 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində 178 formal quruluşa malik olan tərkib olduğu halda, maddi quruluşa malik olan tərkiblərin sayı cəmi 54 olmuşdur.

Bu dövrdə bolşeviklərin diktaturasının möhkəmləndirilməsində terror və repressiya birinci yerdə dururdu. Ölkənin vətəndaşları vahimə içərisində yaşayırdı. Bütün bunların həyata keçirilməsində Cinayət Məcəlləsinin imkanlarından maksimum istifadə edilirdi.

Məcəlləyə görə fəhlə-kəndli hakimiyyəti tərəfindən müəyyən edilmiş qanun-qaydaları pozan hər bir hərəkət və ya fəaliyyətsizlik ictimai təhlükəli hesab edilirdi.

Cinayətə verilən anlayış sadəcə olaraq insan davranışını heç bir zərərli nəticə ilə əlaqələndirmədən onun kriminallığını müəyyən edirdi.

Doğrudur, 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin 6-cı maddəsinin qeydinə görə Məcəllənin Xüsusi hissəsinin hər hansı maddəsinin əlaməti altına düşsə də, lakin aşkar surətdə az əhəmiyyətli olan və zərərli nəticəli olmadığına görə ictimai təhlükəli sayılmayan əməllər cinayət sayılmırdı. Lakin qanunun bu göstərişi formal xarakter daşıyırdı və qanunun tətbiqi təcrübəsində bu göstəriş unudulurdu. Belə ki, qanunun 206-cı maddəsi miqdarından asılı olmayaraq edilən xırda oğurluğun kriminallığını müəyyən edirdi.

Qanuna diqqət yetirdikdə aydın olur ki, təkcə əksinqilabi cinayətlər və idarəçilik əleyhinə edilən cinayətlərin 125 tərkibinin 101-i ancaq formal quruluşa malik cinayət tərkibləri olmuşdur. Respublikanın 1927-ci il CM-də 178 formal quruluşa malik olan cinayət tərkiblərinin 101-i ancaq dövləti cinayətlər fəslinin pına düşürdü. Məsələn, 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinə görə atların, arabaların uçotunda səhvə yol vermək (maddə 99-1), şəxsin həyətyanı sahəsində tut ağaclarını kəsməsi (maddə 114), sudan istifadə qaydalarını pozma (maddə 109) və .s əməllər cinayət səviyyəsinə yüksəldilərək kriminallaşdırılmışdı.

Müharibədən sonrakı dövrdə tədricən cəmiyyətin həyatında hüququn roluna əhəmiyyət verildi, respublikaların qanunvericilik sahəsində hüquqları genişləndirildi. Beləliklə, Respublikanın 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi ölkədə qanunçuluğun möhkəmləndirilməsi, demokratiyanın genişləndirilməsi, insan haqlarının gözlənilməsinə əhəmiyyət verildiyi dövrdə qəbul edilmişdir. Bu Məcəlləyə ilk dəfə «qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyildir» prinsipi daxil edilmiş, analogiya institutundan imtina edilmişdir. Bununla belə, yenə də istər cinayət sayılan əməllərin dairəsi, istərsə də cəza və onun sərtliyi və ağırlığı dövlətin cinayət hüquq siyasətinə tabe edilmişdi. Cinayət hüququ sosialist ictimai və dövlət quruluşunu, sosialist təsərrüfat sistemini möhkəmləndirməli, sosialist mülkiyyətinin toxunulmazlığını təmin etməli idi.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinə daxil olan cinayət hüquq normalarının xeyli hissəsində əməllərin kriminallaşdırılması elmi prinsiplərdən daha çox «yoxlama və səhv etmə» prinsipi əsasında formulə edilmişdir. Bunun da nəticəsində kifayət qədər ictimai təhlükəli sayılmayan əməllər cinayət kateqoriyası səviyyəsinə yüksəldilmiş və CM-də cinayət kimi təsbit edilmişdi. Yuxarıda bu məsələyə toxunulduğundan yenidən bu qəbildən olan cinayətləri sadalamaq istəmirik. Qeyd etdiyimiz fikri 1960-il CM-də formal və maddi quruluşa malik olan tərkiblərin nisbəti ilə bağlı göstəricilər də bir daha təsdiq edir.

Respublikanın 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində olan 252 normadan 164-ü formal, 88-i maddi quruluşa (hərbi cinayətlərlə bağlı normalar bura daxil deyildir) malik olmuşdur. Göründüyü kimi, formal tərkibli quruluşa malik cinayət tərkibləri Məcəllədə yenə də

üstünlük təşkil etmiş, onların sayı maddi quruluşa malik olan tərkiblərdən iki dəfə üstün olmuşdur.

Məlum olduğu kimi, Respublikanın 1922, 1927 və 1960-cı il Cinayət Məcəllələri sovet rejiminin mövcud olduğu dövrdə qəbul edilmiş və ilk növbədə bu Məcəllələr sovet rejiminə xidmət etmiş sosialist ictimai münasibətlərini kriminal qəsdlərdən qorumuşdur. Sovet rejiminin dağılması, ölkənin müstəqillik qazanması və azad bazar iqtisadiyyatına doğru istiqamətləndirilməsi, iqtisadi və siyasi prinsiplərin dəyişməsi, bazar iqtisadiyyatının ruhuna uyğun gələn yeni Cinayət Məcəlləsinin hazırlanmasını zəruri etdi. Belə Məcəllə 1999-cu il dekabrın 30-da qəbul edildi. Yeni Cinayət Məcəlləsi bir sıra aparıcı prinsiplərə söykənir:

- yeni Cinayət Məcəlləsi qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalətlik, humanizim kimi prinsipləri özündə təsbit etməklə qəti olaraq belə mövqeyi təsdiq etdi ki, cinayət hüquq yaradıcılığı və qanunun tətbiqi praktikası bu prinsiplərdən irəli gələn müddəalara əsaslanmalıdır;

- yeni Cinayət Məcəlləsi öncə cinayət sayılan əməllərin dairəsini kriminallaşdırma nəzəriyyəsi müddəalarına söykənərək həll etdi;

- yeni Cinayət Məcəlləsi qəbul edilməzdən öncə Avropanın görkəmli kriminalistləri tərəfindən ekspertizadan keçirilmişdir;

- yeni Cinayət Məcəlləsində insan haqlarının, vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması ön plana çəkilmişdir;

- yeni Cinayət Məcəlləsində sülh və insanlıq əleyhinə, müharibə əleyhinə cinayətlərlə mübarizə ön plana çəkilmişdir;

- qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinə iqtisadi fəaliyyət sahəsində törədilən cinayətlərə və ekologiya əleyhinə edilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən fəsillər daxil edilmişdir;

- Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinə daxil olan normaların əksəriyyətini maddi quruluşa malik olan tərkiblər təşkil edir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində formal və maddi quruluşa malik olan 332 tərkib nəzərdən keçirilmişdir. Bunlardan 197 tərkib maddi quruluşa, 135 tərkib isə formal quruluşa malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Шаргородский М.Д. Предмет и система уголовного права // Советское государство и право, 1941, №4.
2. Бахрах Д.Н. Советское законодательство об административной ответственности. Пермь: 1984.
3. Мурзинов А.И. Преступление и административное право-нарушение. Автореф. дисс. канд. юрид.наук. М.: 1983.
4. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М.: 1939.
5. Беляев Н.А. Уголовная правовая политика и пути ее реализации. Ленинград: 1986.
6. Кудрявцев В.Н. Криминализация: оптимальные модели (Сб. Уголовное право), М.: 1981.
7. Основания уголовно-правового запрета. М.: Наука, 1982.
8. Келина С.Г. Некоторые принципиальные идеи, лежащие в основе теоретической модели уголовного кодекса /Проблемы совершенствования уголовного закона. М.: 1984.
9. Кузнецова Н.Ф. Социальная обусловленность уголовного закона. Правовые исследования. Сб. научных статей. Тбилиси: Мециннераба, 1977.
10. Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинение. Том. I.
11. Самандаров Ф.Ю. Повышение правосознания граждан-важный фактор совершенствования уголовного законодательства и практика его применения / Вопросы

уголовно-правовой борьбы с преступлением и несовершеннолетним. Баку: АГУ, 1987.

О РОЛИ ОБЩЕСТВЕННО-ОПАСНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ В КРИМИНАЛИЗАЦИИ ДЕЯНИЙ

А.А.ИСКЕНДЕРОВ

РЕЗЮМЕ

В статье подчеркивается роль общественно-опасного последствия как основного критерия криминализации деяния. При этом автор считает, что уголовный закон должен отказаться от практики определения преступлением действия или бездействия, т.к. в некоторых случаях из-за завуалированности социальной опасности, правовое сознание не воспринимает в полной степени преступный характер деяния.

Автор отмечает, что в первых двух уголовных кодексах (1922 и 1927гг.) и в УК 1960г. удельный вес преступлений с формальным составом был значительно высок, что объясняется сущностью советского политического режима. Происшедшие в конце XX века коренные изменения правового сознания и мышления способствовали принятию нового Уголовного Кодекса, основанного на новых общечеловеческих принципах и идеях, что также связало криминализацию деяний с общественно-опасными последствиями.

THE ROLE OF SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES IN CRIMINALIZATION OF ACTS

A.A.ISKANDAROV

SUMMARY

The role of socially dangerous consequence as a basic criterion in criminalization of act is emphasized in the article. Thus as to the author the criminal law should refuse practice of determining action and inactivity as a crime since in some cases because of covert social danger, the legal consciousness doesn't wholly perceive the criminal character of the act.

The author notes that in the first two criminal codes (1922 and 1927 years) and in the CC of 1960 year, the specific proportion of crime with formal structure was high enough, which is explained by the essence of the soviet political regime. Radical changes happened in the legal consciousness and thought in the end of XX century promoted adoption of the new Criminal Code based on the new universal principles and ideas, which also tied criminalization of the act with socially dangerous consequences.